

УДК 930.25(477.54)(092)

О. В. САФОНОВА*

**ДОКУМЕНТИ ДО БІОГРАФІЇ ВИДАТНОГО
УКРАЇНСЬКОГО АРХІВІСТА МИХАЙЛА ГЛИВЕНКА
У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Подано інформацію щодо маловідомих фактів біографії видатного українського архівіста М. В. Гливенка, яку містять документи, виявлені у Державному архіві Харківської області. Ці факти доповнюють біографію архівіста, особливо щодо останнього періоду життя – трагічного його завершення.

Ключові слова: М. В. Гливенко; архівіст; документи; біографія; Державний архів Харківської області; партія соціалістів-революціонерів; фабрикація; НКВС; реабілітація.

Кожна історична епоха складається з певних нашарувань, матеріальних і духовних, що з плином часу дещо “спресовуються”, і дедалі складніше стає роздивитися її об’єктивну картину, де поєднані категорії людського, індивідуального і надособистого, суспільного, державного.

Надати можливість відчуття “дихання” однієї людини у “диханні” історичного часу – таку дивну властивість мають архівні документи.

Пропонована стаття не ставить за мету біографістичне студіювання, а лише висвітлює окремі маловідомі сторінки життя М. В. Гливенка – людини непересічної і талановитої, архівіста за покликанням.

Михайло Васильович Гливенко – яскрава постать в історії архівної справи України, невтомний архівіст-практик і науковець. У його фаховій біографії віддзеркалився поступ архівного будівництва 1920–1930 рр. в Україні. Завідувач Центрального архіву революції у Харкові (1923–1931 рр.), учасник Першої наради архівних працівників України (грудень 1924 р.), Всеукраїнської наради завідуючих центральних та краєвих історичних архівів (грудень 1928 р.), член Кваліфікаційної комісії та дійсний член архівознавчої секції Археографічної комісії ЦАУ УСРР, керівник аспірантури при ЦАУ УСРР у Харкові (1935 р.), член редколегії часопису “Радянський архів”¹ – такі найважливіші етапи його творчого життя.

Серед відомих джерел до вивчення діяльності М. В. Гливенка – документи, що зберігаються в ЦДАВО України, а саме: особова справа М. В. Гливенка (ф. 3357 – Центральний архів революції, м. Харків) та

---

* Сафонова Олена Володимирівна – провідний методист відділу організації та координації архівної справи Державного архіву Харківської області.

документи фонду Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України (ф. 14, оп. 1-л, спр. 19, 54, 62, 65)².

У фондах Державного архіву Харківської області зберігаються документи, що містять дані про ранній життєвий період (ф. 3 – Канцелярія харківського губернатора), деякі фрагменти початку архівної діяльності (ф. 1287 – Харківське губернське архівне управління) та останні трагічні місяці життя видатного архівіста (ф. Р – Карні справи репресованих громадян м. Харків і Харківської області).

З автобіографії М. В. Гливенка, копія якої зберігається в держархіві (оригінал – в його особистій справі у ЦДАВО України), відомо, що він народився 14 (1) листопада 1888 р. у м. Катеринослав у міщанській родині. Батько його працював конторщиком, згодом – бухгалтером. У 1907 р. Гливенко закінчив 2-гу харківську гімназію і вступив на математичне відділення фізико-математичного факультету Харківського університету. Цього ж року він стає членом студентської фракції соціалістів-революціонерів³. В архівному фонді Канцелярія харківського губернатора зберігається справа таємного відділення канцелярії “О М. В. Гливенко и Ф. И. Литкевич, обвиняемых в принадлежности к революционным организациям” (1910–1913 рр.). Як видно із листування губернського жандармського управління та департаменту поліції з харківським губернатором, студент Михайло Гливенко і дочка купця Феодосія Литкевич звинувачувалися у належності перший – до харківської групи соціалістів-революціонерів, а друга – до соціал-демократичної фракції більшовиків. Гливенко згадується як “видный член харьковской организации партии социалистов-революционеров”, який працював над її відновленням після ліквідації 1908 р. Вирішено було покарати його засланням в Архангельську губернію “под гласный надзор полиции, на три года, считая срок с 16 июня 1910 года”⁴. У матеріалах щодо призначених до адміністративного заслання Гливенка і Литкевич знаходимо коротку інформацію про родину Михайла Васильовича: “Гливенко Михаил Васильевич, студент Харьковского университета, холост, имеет отца Василия Яковлева Гливенко, мать Екатерину Стефановну Гливенко, брата Николая, 17 лет и сестру Людмилу 18 лет... Гливенко имеет от роду 21 год...”⁵

Серед інших документів у справі зберігається клопотання щодо пом'якшення покарання Михайлу Гливенку, зокрема, Г. Ф. Ніколаєвої, що називає його своїм вихованцем. Звертаючись листом із Москви, де вона тимчасово мешкала, до харківського губернатора жінка прохала його дозволити студентові відбувати до місця заслання не етапом, а за прохідним свідоцтвом, посилаючись на поганий стан його здоров'я. Неодноразово звертався з проханням до губернатора полегшити долю сина і батько. Про себе він повідомляв, що є міщанином м. Лебедина, мешкає ж у м. Харкові у власному будинку і служить у правлінні то-

вариства “В. Г. Пономарьов і П. П. Рижов”. Спочатку В. Я. Гливенко, після декількох відмов, домігся заміни місця заслання – Архангельську губернію замінено на Астраханську. У відповідь на клопотання до міністра внутрішніх справ щодо заміни заслання виїздом за кордон (через слабе здоров’я сина та необхідність продовжити заняття з фізики та математики, аби мати можливість після відбування покарання закінчити навчання) Василь Якович також отримав згоду. Проте закінчити навчання в університеті Михайлу так і не довелося, і пізніше в його анкетних даних у графі “освіта” зазначалося: “незакінчена вища”⁶.

У 1912 році М. Гливенко виїхав за кордон, де він заробляв на життя уроками та отримував фінансову допомогу від батька. Влітку 1914 р. Михайло Васильович повертається до Харкова і припиняє свою діяльність у партії соціалістів-революціонерів. Далі в автобіографії Гливенка зазначається: “ В ноябре [1914] был мобилизован, как ратник ополчения I разряда. Полтора месяца пробыл в ускоренной офицерской школе (1-я Московская), но как неблагонадежный был уволен. На фронте (германском) пробыл до осени 1915 г., потом в германском плену. Из плена вернулся летом 1921 г. С октября 1921 г. работаю в архиве революции. По совместительству работал некоторое время в ЦК Помголе и в Губархе – в первые годы в ХИНО и в ХГУ – в последние. 2.IV.36 года”⁷.

Докладно зупиняємось на цих даних біографії Гливенка не випадково: членство у ПСР і перебування за кордоном відіграють трагічну роль у подальшій долі науковця.

Розпочавши архівну діяльність 1921 р. в Центральному архіві революції, М. В. Гливенко одночасно долучився до роботи Харківської губернської комісії – займався виокремленням архівних документів, що втратили наукову цінність. У Державному архіві Харківської області у фонді “Харківська губернська комісія з вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів” зберігається справа “Отчеты сотрудников губернской архивной комиссии за 1921 год”. Серед інших документів цієї справи – короткі звіти-повідомлення М. В. Гливенка щодо кількості переглянутих справ в архіві колишнього губернського правління, які датуються жовтнем–груднем 1921 р.⁸ Михайло Васильович брав безпосередню участь у роботі Губарху, домагаючись припинення безконтрольної утилізації на паперових фабриках архівних документів, що як відомо, було однією з найгостріших проблем, яка постала у той час перед архівною галуззю. В архівному фонді Харківське губернське архівне управління збереглася доповідна записка від 15.05.1922р. члена Губарху О. К. Цветкова та секретаря М. В. Гливенка керівництву управління щодо з’ясування питання про спробу знищення харківським відділенням Укрбумтресту матеріалів колишніх “судебных установлений”⁹.

Обкладинка справи тасмного відділення Канцелярії харківського губернатора про звинувачення М. В. Гливенка у належності до партії соціалістів-революціонерів. 1910–1913 рр.

Державний архів Харківської області, ф. 3, оп. 287, спр. 3074.

Лист № _____
к делу № _____

АНКЕТА АРЕСТОВАННОГО
Чотирьма ЧУБ хочуват

3. Фамилия *Глибенко*

2. Имя и отчество *Михаил Васильевич*

3. Дата рождения: число *14* месяц *ноября* год *1888*

4. Место рождения *г. Екатеринослав*

5. Место жительства (адрес) *г. Харьков, Селищенская №19*

6. Профессия и специальность *архивовед*

7. Место службы и должность или род занятий *в момент ареста нигде не работал*
(указать без сокращений название предприятия или учреждения и характер производства)

8. Паспорт *нет при аресте*
(когда и каким органом выдан, номер и категория, где получен)

9. Социальное происхождение *штетин*
(род занятий родителей и их социальное положение)

10. Социальное положение *штетин*
(род занятий и социальное положение арестованного)

а) до революции *штетин*

б) после революции *штетин*

11. Образование (общее и специальное) *незавершенное высшее*

Перша сторінка анкети заарештованого М. В. Гливенка. 24 квітня 1938 р.
Державний архів Харківської області, ф. Р-6452, оп. 1, спр. 8035, арк. 127.

Подальша діяльність Михайла Васильовича – плідна наснажена праця на ниві архівної науки, освіти та практики. І дуже прикро усвідомлювати той факт, що сумнозвісні події в країні 1930-х рр. занадто передчасно підвели ризику під фаховим, творчим здобутком архівіста М. В. Гливенка.

Як відомо, 1930-ті роки позначились розгортанням жорстоких політичних репресій, в тому числі і проти кращих представників архівознавчої науки. Документи Харківського обласного архівного управління УНКВС свідчать про те, що починаючи з 1936 року в архівних установах відбувалися неодноразові “чистки”: давалися вказівки архівам про ретельну перевірку співробітників і очищення апарату від класово ворожих елементів і тих, хто не заслуговує на політичне довір’я, при цьому вказувалося на конкретних осіб і пропонувалося зняти їх з роботи¹⁰. Використання режимом штучних підстав для фабрикування кримінальних справ, як звісно, було типовим для того часу. “Темну пляму” біографії М. В. Гливенка – належність до партії соціалістів-революціонерів (ПСР) – також було використано з метою його компрометації і подальшого суворого покарання. 1937 р. виходить низка відповідних наказів і директив, зокрема цілком таємний наказ НКВС СРСР № 00447 від 30 липня 1937 р. “По вилученню антирадянських контрреволюційних елементів”, директиви НКВС України “По ліквідації активу боротьбистів”, “Розгрому есерівського підпілля” тощо.

У Державному архіві Харківської області у фонді Карні справи на репресованих громадян м. Харків та Харківської області (ф. Р-6452), зберігаються документи, що розповідають про останні трагічні місяці життя видатного архівіста.

Карна справа (ф. Р-6452, оп. 1, спр. 8035) містить документи більш як на 30 осіб, засуджених 1938 р. як членів контрреволюційної есерівської військово-бойової терористичної організації та документи про реабілітацію 1956–1957 рр.

Долі Гливенка стосуються 24 документи. Як і інших, хто проходив по цій справі, його звинуватили в участі у військово-есерівській організації, яка нібито існувала в Харкові у 1935–1937 рр. і ставила за мету повалення радянської влади шляхом збройного повстання під час нападу на СРСР капіталістичних держав. У матеріалах слідства особливий наголос робиться на тому, що Михайло Гливенко був тісно пов’язаний із керівництвом есерівського підпілля.

19 березня 1938 р. УДБ ХОУ НКВС ухвалило застосувати до Гливенка М. В. утримання під вартою у слідчій тюрмі, а 20 березня 1938 р. згідно з цією постановою виписано ордер на арешт та обшук.

За документами слідства Михайло Васильович значиться як нещодавно звільнений з роботи в архіві.

Справа містить єдиний і останній протокол допиту обвинуваченого Гливенка від 15.04.1938 р.¹¹ За відпрацьованою схемою слідство залу-

чило відомості про есерівське минуле науковця і отримало так зване “зінання”.

Стандартно, для звинувачення у шпіонажі використано і факт перебування за кордоном. Матеріали слідства доповнюють протоколи очних ставок із представниками “есерівського підпілля”, анкета заарештованого.

У заключній постанові УДБ УНКВС у Харківській області по слідчій справі значиться: “Харьковским областным Управлением НКВД вскрыта и ликвидирована антисоветская военно-эсеровская организация...

... Организация подготовляла совершение террористических актов против руководителей ВКП (б), а также готовила совершение диверсионных актов с целью подрыва оборонной мощи СССР.

По настоящему делу привлекаются:

...6. Гливенко Михаил Васильевич, 1888 г. рождения, русский, гражданства СССР, проживал в г. Харькове, член ПСР с 1905 г.

Является участником военно-эсеровской организации...

Работая в Архиве Революции использовал архивы в контрреволюционных целях.

Через Гливенко эсеровская организация блокировалась с анархистским подпольем.

Виновным себя признал...”¹².

26 квітня 1938 р. Особлива трійка УНКВС у Харківській області ухвалила: визнати Гливенка М. В. винним у злочинах, передбачених статтями 54-2, 54-7, 54 -8, 54-11 КК СРСР і засудити його до вищої міри покарання – розстрілу, особисте майно конфіскувати.

У витязі з акту про виконання вироку під грифом “цілком таємно” констатується, що М. В. Гливенка було розстріляно 4 червня 1938 р. Місце поховання невідоме¹³.

Документи про реабілітацію видатного архівіста представлені протестом прокурора Київського військового округу до військового трибуналу КВО щодо перегляду справи (15.01.1957 р.), свідченнями архівних працівників про роботу з Гливенком у Центральному архіві революції у м. Харкові, копіями автобіографії М. В. Гливенка, його послужного списку та переліку опублікованих наукових статей, запрошених із Центрального державного архіву Жовтневої революції у процесі перегляду справи та довідки про встановлення родичів. Серед документів цієї групи заслугове на увагу характеристика архівіста Гливенка, надана у 1956 р. директором ЦДАЖР Л. В. Гусевою, яка проходила як свідок у справі з реабілітації: “Гливенко Михаила Васильевича я знала в период... 1932–1938 гг. Он тогда занимал должность зам. директора Центрального архива революции в г. Харькове, а я тогда работала научным сотрудником, а затем старшим научным сотрудником и директором ар-

хива труда... Гливенко был один из крупных знатоков архивного дела на Украине... Среди сотрудников пользовался большим авторитетом, как больше всех знающий архивное дело. Со слов Гливенко мне было известно, что в прошлом, до революции он состоял в партии эсеров, да это он и не скрывал... Мне кажется, что у Гливенко не было времени заниматься антисоветской работой ... Арест Гливенко в 1938 году был для нас неожиданным и непонятным¹⁴.

Справу у звинуваченні Гливенка М. В. було переглянуто військовим трибуналом КВО 8 лютого 1957 р.: постанову Особливої трійки від 26 квітня 1938 р. скасовано, справу припинено за відсутністю складу злочину¹⁵.

Творчий злет вітчизняного архівознавства 1920-х – поч. 1930-х років був перерваний усуненням від професійної діяльності, а то й фізичним знищенням кращих архівних кадрів, що працювали з максимальною самовідданістю і мали надзвичайно потужний науковий потенціал. Продовження процесу дослідження історії архівної справи в Україні є кращою пошаною фахівцям, які її творили. Архівні фонди, в тому числі і Державного архіву Харківської області, чимало прислужилися і мають прислужитися цій благородній справі.

---

¹ Українські архівісти: біобібліограф. довідник / Упоряд.: О. М. Коваль, І. Б. Матяш, В. С. Шандра. – К., 1999. – Вип. 1. – С. 87;

Українські архівісти (XIX–XX): біобібліограф. довідник / Упоряд.: І. Б. Матяш (кер.), С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін. – К., 2007. – С. 141.

² *І. Матяш*. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років / Держкомархів України, Укр.наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства. – К., 2000. – С. 53;

Українські архівісти... – С. 142.

³ Державний архів Харківської області, ф. Р-6452, оп. 1, спр. 8035, арк. 294.

⁴ Там само, ф. 3, оп. 287, спр. 3074, арк. 7, 15.

⁵ Там само, арк. 9.

⁶ Там само, ф. Р-6452, оп. 1, спр. 8035, арк. 127.

⁷ Там само, арк. 294.

⁸ Там само, ф. Р-4366, оп. 1, спр. 52, арк. 16–19, 25.

⁹ Там само, ф. Р-1287, оп. 1, спр. 1, арк. 1–1 зв.

¹⁰ Там само, ф. Р-3947, оп. 12, спр. 9, 13.

¹¹ Там само, ф. Р-6452, оп. 1, спр. 8035, арк. 125–126, 189–195.

¹² Там само, арк. 210.

¹³ Там само, арк. 215, 220.

¹⁴ Там само, арк. 290–290 зв.

¹⁵ Там само, арк. 337.

Подается информация о малоизвестных фактах биографии выдающегося украинского архивиста М. В. Гливенко, содержащаяся в документах, выявленных в Государственном архиве Харьковской области. Эти факты дополняют биографию архивиста, особенно сведения о последнем периоде жизни – трагическом ее завершении.

Ключевые слова: М. В. Гливенко; архивист; биография; документы; Государственный архив Харьковской области; партия социалистов-революционеров; фабрикация; НКВД; реабилитация.

Here is the information about little known facts of biography of M. V. Glyvenko, prominent Ukrainian archivist, contained in the documents, discovered in the fonds of State Archives of Kharkiv Oblast. These facts comply archivist biography especially on the last period of his life and his tragic leaving.

Keywords: M. V. Glyvenko; archivist; documents; biography; State Archives of Kharkiv Oblast; revolutionary socialist party; fabrication, NKVD (The People's Commissariat for Internal Affairs); rehabilitation.